

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Вербещук Світлана Василівна

УДК: 372.461: 372.41

**Формування мовленнєвої культури
учнів початкової школи
в процесі літературного читання**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Херсон – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Луцан Надія Іванівна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри математичних та природничих дисциплін початкової освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Мамчур Лідія Іванівна,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, професор кафедри практичного мовознавства;

кандидат педагогічних наук, доцент
Мартиненко Валентина Олександрівна,
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу початкової освіти.

Захист відбудеться " ___ " березня 2016 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 67.053.01 в Херсонському державному університеті за адресою: 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27, корп. 2, ауд. 580.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Херсонського державного університету за адресою: 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27.

Автореферат розіслано " ____ " лютого 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.Г. Окуневич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена пріоритетними напрямами, визначеними в законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Державному стандарті початкової загальної освіти, Концепції мовної освіти в Україні, Концепції навчання державної мови в школах України, щодо підвищення теоретико-методичного рівня навчання української мови в початковій школі. У цьому контексті особливої ваги набуває мета початкової мовної освіти – формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка володіє вміннями комунікативно доцільно використовувати мовні засоби в різних сферах і видах мовленнєвої діяльності.

Проблему розвитку мовлення учнів висвітлено в працях О.Біляєва, Є. Голобородько, О. Горошкіної, Т. Донченко, П. Кордун, Л. Мацько, В. Мельничайка, Г. Михайловської, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівського, В. Статівки та ін.

Питання культури мовлення, мовної норми й комунікативних якостей мовлення, шляхи формування мовної культури людини завжди були в центрі уваги вітчизняних лінгвістів і методистів (Н. Бабич, І. Білодід, О. Біляєв, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, О. Заболотська, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк, В. Русанівський та ін.). Психологічні та психолінгвістичні погляди на породження усномовленнєвих висловлювань досліджували Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтєв, С. Рубінштейн, І. Синиця та ін.

Різні аспекти формування мовленнєвої культури школярів відбито в працях сучасних дослідників, зокрема питання мовленнєвої особистості (М. Вашуленко, Є. Голобородько, О. Горошкіна, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Мамчур, Л. Паламар, Г. Сагач, О. Смолинська); взаємодії мови та світу людини, мовної гармонізації свідомості, мови як поліфункційного духовного явища (Н. Арутюнова, Ю. Жадько, В. Жадько, І. Левяш, О. Федик та ін.); духовно-естетичної сутності слова (В. Костомаров, В. Ніколаєва, В. Троїцький); мовленнєвої культури в системі культури особистості (Г. Гладіна, М. Львов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, Т. Окуневич, В. Соколова, В. Сьоміна, Н. Політова); мовного етикету, національних аспектів мовного етикету (З. Бакум, С. Богдан, Я. Радевич-Винницький, М. Стельмахович, Н. Формановська, Є. Чак та ін.); методики літературного читання та формування досвіду читацької діяльності (Н. Ільїнська, В. Мартиненко, Т. Петровська); місця риторико-мовленнєвого компонента в педагогічній діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл різного типу (М. Вашуленко, І. Зязюн, А. Капська, М. Пентилюк, Г. Сагач). Психологічні аспекти зазначеної проблеми представлено в роботах Б. Бадмаєва, М. Жинкіна, О. Леонтєва, С. Карпова та інших; лінгводидактичні та методичні аспекти відбито в дослідженнях А. Богуш, М. Вашуленка, Л. Варзацької, М. Пентилюк, О. Савченко та інших.

У початковій ланці освіти формування мовленнєвої культури школярів досліджувалося за такими напрямами: становлення й розвиток орфоепічних норм мовлення молодших школярів (М. Мікітін), прийоми вироблення в учнів навичок україномовного етикету (Р. Миронюк), формування орфографічних норм української мови в молодших школярів (Р. Черновол-Ткаченко).

Проблема культури спілкування учнів початкової школи, виховання їх як особистостей не може бути розв'язана без урахування норм літературної мови, мовленнєвого етикету, що відіграють значну роль в оцінюванні ситуацій з вербальною та невербальною комунікацією. Рівень виховання, культури учня виявляється в манері говорити, умінні висловлювати думку, уважно слухати співрозмовника, володіти силою голосу та інтонацією, у багатстві мовленнєвого етикету. Саме тому вже в початковій школі необхідно навчати учнів спілкуватися, дотримуючись етикетних норм (вербальних і невербальних), що формувалися впродовж століть багатьма поколіннями українців.

Аналіз наукових праць засвідчив, що розвиток мовленнєвої культури учнів початкової школи належить до важливих проблем у вітчизняній методичній науці, розв'язання якої має науково-практичне значення для розроблення концептуальних положень з формування комунікативної компетентності учнів загальноосвітніх шкіл.

Водночас у практиці початкової освіти виявлено низку суперечностей між:

- вимогами програми початкової школи (висловлювання мають бути правильними, точними, виразними з доречним уживанням виражальних засобів мови, формул мовленнєвого етикету) і низьким рівнем мовленнєвої культури учнів початкової школи;

- значущістю художньої літератури як засобу виховання, навчання й розвитку учнів та станом використання художньої літератури в практиці роботи початкової школи;

- необхідністю систематичної роботи над формуванням мовленнєво-комунікативних умінь учнів початкової школи під час опрацювання художніх творів і відсутністю спеціальної методики такого навчання.

Систематична робота з формування й удосконалення мовленнєвої культури в процесі літературного читання учнів початкової школи залишається актуальною і водночас недостатньо дослідженою, що зумовило вибір теми дисертації «Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження є складовою частиною комплексної теми кафедри математичних і природничих дисциплін початкової освіти «Підготовка майбутніх фахівців в умовах формування загальноєвропейського освітнього простору» (державний реєстраційний номер 0110U008158), що входить до плану наукової роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Тему дисертації затверджено вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 6 від 29.06.2011) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень НАПН України в галузі педагогіки і психології (протокол № 1 від 28.01.2014).

Мета дослідження – науково обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити методику формування мовленнєвої культури учнів початкових класів у процесі літературного читання.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

- науково обґрунтувати сутність і структуру поняття «мовленнєва культура учнів початкової школи в процесі літературного читання»; уточнити зміст поняття «мовленнєва культура»;

- визначити критерії, показники і схарактеризувати рівні сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання;

- визначити педагогічні умови формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання;

- створити експериментальну модель, розробити й апробувати методику формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання.

Об'єктом дослідження є навчально-мовленнєва діяльність учнів початкових класів у процесі літературного читання.

Предмет дослідження – методика формування мовленнєвої культури учнів початкових класів у процесі літературного читання.

В основу дослідження покладено **наукову гіпотезу**. Мовленнєва культура учнів початкової школи в процесі літературного читання формуватиметься більш ефективно за таких педагогічних умов: комунікативного спрямування формування культури спілкування; взаємозв'язку мовних і немовних засобів спілкування в процесі літературного читання; наявності позитивної мотивації в процесі літературного читання; забезпечення міжпредметної інтеграції.

Відповідно до гіпотези, мети і завдань дослідження застосовано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз вітчизняної й зарубіжної філософської, лінгвістичної, психолого-педагогічної, методичної літератури з проблем наукового пошуку; вивчення нормативних освітянських документів; аналіз чинних програм і навчально-методичних джерел, розроблення системи вправ і навчально-методичних рекомендацій, обґрунтування педагогічних умов формування мовленнєвої культури учнів початкової школи; теоретичне моделювання, що полягало в розробленні експериментальної моделі формування мовленнєвої культури учнів початкових класів у процесі літературного читання; *емпіричні* – діагностичні: анкетування вчителів, педагогічне спостереження, бесіди з метою вивчення стану роботи з формування мовленнєвої культури молодших школярів у практиці сучасної початкової школи в процесі літературного читання; експериментальні: педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) з метою перевірки дієвості розробленої методики; *статистичні* – якісний і кількісний аналіз отриманих результатів дослідного навчання з метою з'ясування рівнів формування мовленнєвої культури молодших школярів.

Наукова новизна дослідження: *уперше розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено* методику формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання; *створено* лінгводидактичну модель, що охоплює три етапи навчання – когнітивно-репродуктивний, комунікативно-збагачувальний, комунікативно-творчий; *виявлено* педагогічні умови формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання (комунікативне спрямування формування культури спілкування; взаємозв'язок мовних і немовних засобів спілкування в процесі літературного читання; забезпечення позитивної мотивації в процесі літературного

читання; забезпечення міжпредметної інтеграції); *визначено* критерії сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання (когнітивний, комунікативно-продуктивний, комунікативно-креативний) та їх показники; *схарактеризовано* рівні навчання (високий, середній, достатній, низький); *з'ясовано* сутність і структуру поняття «мовленнєва культура учнів початкової школи в процесі літературного читання»; *уточнено* зміст поняття «мовленнєва культура»; *набула подальшого розвитку* методика формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що змодельована методика формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання; система ігрових мовленнєвих вправ та ситуацій; матеріали тематичного словника формул мовленнєвого етикету, мовленнєвих штампів, реплік можуть бути використані вчителями в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, викладачами вишів під час викладання фахових дисциплін на факультетах початкового навчання та в інститутах післядипломної освіти. Дослідження відкриває нові можливості для вдосконалення й коригування навчальних програм, посібників і підручників як з української мови, так і з літературного читання та з дисциплін фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Достовірність результатів дослідження й основних висновків забезпечується методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних концептуальних положень, застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів, спрямованих на реалізацію мети й завдань дослідження, репрезентативністю вибірки учнів, які брали участь у дослідній роботі, обсягом емпіричних даних, єдністю кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, позитивними результатами впровадження експериментальної методики дослідження та їх статистичною значущістю.

Експериментальна база дослідження. В експериментально-дослідній роботі взяли участь 400 учнів 3-х класів початкової школи, 150 учителів Івано-Франківської, Закарпатської, Черкаської та Херсонської областей.

Організація дослідження відповідно до поставлених завдань здійснювалася в три етапи.

На **першому етапі** (2012–2013 рр.) – вивчено й проаналізовано науково-методичну літературу; визначено актуальність, об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу і методи дослідження; здійснено аналіз програм і підручників, проведено анкетування вчителів та діагностико-констатувальний зріз.

На **другому етапі** (2013–2014 рр.) – визначено показники і критерії, схарактеризовано рівні сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання; створено експериментальну модель й розроблено методика формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання; проведено формувальний експеримент за розробленою методикою з метою перевірки її ефективності.

На **третьому етапі** (2014–2015 рр.) здійснено аналіз й узагальнення результатів дослідження, теоретично обґрунтовано висновки; оформлено текст наукової роботи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на засіданні кафедри математичних та природничих дисциплін початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», різні аспекти наукового дослідження оприлюднено в доповідях і виступах на конференціях різних рівнів, зокрема *міжнародних*: «Теоретико-методичні засади передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі» (Миколаїв, 2012), II Міжнародній спільній українсько-американській науково-практичній конференції «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів» (Івано-Франківськ, 2013); «Дидактика початкової школи: реалізація технологічного та компетентнісного підходів» (Миколаїв, 2015), «Дидактика Яна Амоса Коменського: від минулого до сьогодення» (Київ, 2015); *усеукраїнських*: «Сучасні технології реалізації освітньо-професійної програми підготовки фахівців з початкової освіти» (Київ, 2013), «Проблеми розвитку творчої особистості дітей дошкільного віку: теорія, практика, перспективи» (Миколаїв, 2015), «Моніторинг якості професійної підготовки майбутніх педагогів у вищій школі: теорія і практика» (Одеса, 2015).

Результати наукового дослідження, висновки та методичні рекомендації **впроваджено** в навчальний процес Ужгородської ЗОШ I–III ступенів № 6 ім. В.С. Гренджі-Донського (акт № 321 від 21.09. 2015), Тячевської ЗОШ I–III ступенів № 1 Закарпатської обл. (акт № 232 від 18.09. 2015), Івано-Франківських ЗОШ I–III ступенів № 23 (акт № 952 від 20.09. 2015) і № 9 (акт № 213 від 10.09. 2015), Калуської ЗОШ I–III ступенів № 3 Івано-Франківської обл. (акт № 358 від 05.09.2015), Уманської ЗОШ I–III ступенів № 9 Черкаської обл. (акт № 225 від 21.11.2015), Херсонської ЗОШ I–III ступенів № 50 (акт № 107–12/476-а від 29.12.2015), Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (акт № 539/1 від 29.09.2015).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати експериментальної роботи відбито в десяти наукових і науково-методичних працях, у тому числі в шести статтях у фахових виданнях України (одна стаття в співавторстві; особистий внесок полягає в аналізі основних підходів сучасних дослідників до мовленнєвого розвитку школярів у полікультурному середовищі), двох статтях у зарубіжних виданнях, одній статті в збірнику матеріалів конференції, одній програмі.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (296 найменувань, у тому числі 4 – іноземною мовою), 7 додатків. Загальний обсяг роботи – 244 сторінок, з яких 188 сторінок основного тексту, що містить 14 таблиць, 4 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукового пошуку; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу; розкрито наукову новизну і практичну значущість отриманих результатів; висвітлено методи дослідження; подано відомості про апробацію та структуру дисертаційної роботи.

У першому розділі – **«Теоретичні засади формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання»** – розкрито сутність понять «мовленнєва культура учнів початкової школи в процесі

літературного читання»; уточнено поняття «мовленнєва культура»; проаналізовано стан формування мовленнєвої культури молодших школярів у практиці сучасної початкової школи в процесі літературного читання.

Формування мовленнєвої культури як міждисциплінарна проблема постає предметом уваги не лише лінгвістики, педагогіки та лінгводидактики, а й психології. Дослідження визначеної проблеми ґрунтується на теоретичних розвідках філософів, зокрема Ф. де Соссюра, який розмежовував поняття «мова» і «мовлення», визначив взаємозалежність між ними: мова – це водночас і знаряддя, і продукт мовлення, що є невід’ємним складником виховання й розвитку особистості, формування її культури мовлення.

Аналіз підходів до визначення поняття «культура мовлення» (Л. Щерба, Д. Розенталь, Б. Головін, М. Ілляш, Л. Барановська, А. Богуш та ін.) свідчить про перевагу нормативного підходу до культури мовлення, представлення мовлення у вимірах якісних характеристик, що регламентовані соціокультурною сферою. Культура мовлення – це володіння нормами літературної мови, уміння добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети й ситуації спілкування; це система вимог до використання мови в мовленнєвій діяльності.

Разом із поняттям «культура мовлення» в теорії та практиці шкільного навчання і виховання використовується термін «мовленнєва культура», що в психолого-педагогічній літературі представлений переважно в понятійній термінології лінгводидактики. Ми розглядаємо його в загальнопедагогічному плані, підкреслюючи, що мовленнєва культура є продуктом духовної діяльності школярів, результатом сформованості духовних цінностей.

Мовленнєву культуру розглянуто в контексті культури особистості, що полягає не тільки в наслідуванні особистістю норм, але й в умінні свідомо вибирати найбільш доцільні варіанти мовленнєвої поведінки (точні в смисловому відношенні, стилістично доречні, виразні), знаходити адекватну щодо ситуації нову мовленнєву форму. А це вже особистісна якість, що відбиває рівень загальної культури, мислення особистості.

На нашу думку, поняття «мовленнєва культура» ширше, ніж поняття «культура мовлення», оскільки містить не тільки нормативний мовленнєвий аспект, а й ураховує особистісні, індивідуальні, загальнокультурні властивості людини. Мовленнєва культура відбиває душевний стан людини, її емоційні переживання, є своєрідним «лакмусовим папірцем», що визначає рівень інтелігентності, вихованості, морально-естетичного ставлення до життя, до навколишнього світу. Якщо врахувати нелінійний, синергетичний характер освітнього простору, то принципового значення набуває формування варіативності мовленнєвої поведінки, відповідальності людини за мовленнєві ситуації та їх наслідки. Вибір індивідуальних засобів мовленнєвої культури пов'язаний з індивідуальним культурно-мовленнєвим тезаурусом людини, зумовлює своєрідність мовленнєвого статусу особистості, її культурно-мовленнєвий простір.

Аналіз психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури дозволив визначити такі критерії сформованості мовленнєвої культури молодших школярів: *змістовність* (розвиває тему, несе важливу інформацію); *логічність* (послідовність, обґрунтування викладу думок; відсутність пропусків і повторів;

наявність висновків, що впливають зі змісту); *точність* (здатність обирати мовні засоби, які найточніше передають істотні риси того, про кого чи про що йдеться у висловлюванні); *багатство* (розмаїття мовних засобів, уміння вибирати в кожному конкретному випадку слова, що найбільше відповідають змісту повідомлення); *виразність* (уміння мовця використовувати виражально-зображальні засоби мови, переконливо і стисло висловлювати думку); *чистоту* (уникнення в мовленні слів-паразитів, діалектизмів, росіянізмів тощо); *доречність* (регулювання мовленнєвої поведінки, уміння віднайти потрібні слова, інтонацію в тій чи тій ситуації спілкування); *правильність* (відповідність нормам літературної мови).

Отже, мовленнєва культура – це не лише дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а й свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів та формул мовленнєвого етикету залежно від мети й обставин спілкування.

Мовленнєва культура формується, розвивається і виявляється в процесі спілкування, у мовленнєвій діяльності. Під мовленнєвим розуміємо спілкування природною мовою, що здійснюється за її законами і є системою фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних засобів і правил спілкування.

Учені (Л. Виготський, І. Зимня, О. Леонтєв та ін.) виокремлюють види мовленнєвої діяльності – говоріння (усне мовлення), читання (декодування), аудіювання (сприймання й розуміння мовлення), письмо (кодування), – що розглядаються як основні в процесі вербального спілкування під час взаємодії людей. За характером спілкування мовленнєва діяльність поділяється на види, що реалізують усне (слухання, говоріння) і писемне спілкування (читання, письмо). За характером ролі, що виконується в процесі спілкування, види мовленнєвої діяльності поділяються на ініціальні та реактивні. Говоріння і письмо належать до ініціальних, що стимулюють слухання і читання, а читання й аудіювання є реактивними процесами, що водночас слугують умовою говоріння (письма). За здійсненням мовленнєвої дії (приймання або видавання мовленнєвого повідомлення) розрізняють рецептивні (аудіювання, читання) та продуктивні (говоріння, письмо) види.

Зауважимо, що більшість учених пов'язують усне мовлення зі спілкуванням, що виявляється в обміні інформацією між принаймні двома комунікантами – тим, хто передає, і тим, хто сприймає інформацію (Н.Формановська).

Поняття «культура спілкування» дослідники трактують як багатоаспектне: психологічне, філософське, етичне, лінгвістичне, – позаяк воно виступає складником людської активності – діяльності та поведінки. Культура спілкування визначає загальний рівень культури народу, багатство і традиції його історичного досвіду у взаємодії людей та впливу їх один на одного.

Під культурою мовленнєвого спілкування лінгводидакти (А. Богуш, О. Аматыєва, С. Хаджирадева) розуміють дотримання сукупності вимог нормативного мовлення, тобто такого, що досягло комунікативних цілей, як-от: а) актуальність, реальність, здатність зацікавити слухача; б) відповідність законам логіки та комунікації; в) відповідність мовній нормі; г) доцільність вибору мовних засобів, виразність та ін.

Установлено (Т. Чмут, Г. Чайка), що культура спілкування є складовою частиною культури людини загалом: це набуті людиною знання, уміння і навички спілкуватися, які створені, прийняті та реалізуються в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку.

Науковцями Б. Бушелевою, В. Горєвою, О. Даниленко, О. Матвієнко, А. Пізом, Г. Чайкою, Т. Чмут доведено, що поряд зі словесними засобами на культуру спілкування впливають несловесні (жести, міміка, рухи тіла, манера стояти, сидіти, тримати руки, інтонація, пауза та ін.).

Як зауважують Т. Ладиженська, Л. Мацько, Г. Сагач невербальні засоби спілкування, що супроводжують вербальне мовлення, створюють підтекст, який полегшує, збагачує й поглиблює сприймання інформації. Тому відповідність невербальних засобів спілкування меті й завданням, змісту вербальної комунікації – важливий елемент культури спілкування.

У процесі мовленнєвого спілкування особливу роль відіграє мовленнєвий етикет. Вивчення й аналіз наукових джерел виявили різні підходи до розуміння змісту поняття «мовленнєвий етикет», що стало підґрунтям для виділення його основних аспектів: соціального (В. Левкович, В. Соковнін); морально-естетичного (Т. Аболіна, Л. Волченко, К. Журба, О. Титаренко); психологічного (Л. Долинська, Н. Мороховська, О. Скрипченко, М. Ценко); мовленнєвого (А. Акішина, Н. Плющ, Н. Формановська).

Дослідження основних аспектів мовленнєвого етикету дали підстави для висновку, що у вузькому розумінні мовленнєвий етикет – це словесні формули й невербальні засоби, які забезпечують прийнятне у відповідному середовищі, серед певних людей і в певній ситуації входження в мовленнєвий контакт, підтримку спілкування у визначеній тональності. У широкому розумінні – це всі правила мовленнєвої поведінки, усі мовленнєві дозволи і заборони, пов'язані із соціальними ознаками мовців, з одного боку, та зі стилістичними ресурсами мови – з іншого.

Загальновідомо, що мовленнєвий етикет презентує рівень увічливості людини в ситуаціях знайомства, звертання, вітання, запрошення, вибачення, побажання, співчуття, схвалення, компліменту, запрошення, прохання, поради тощо. в різних ситуаціях (знайомство, звертання, вітання, запрошення, вибачення, побажання, співчуття, схвалення, комплімент, запрошення, прохання, порада тощо). Основою мовленнєвого етикету є утвердження коректності й доброзичливих стосунків між людьми.

Основні вимоги мовленнєвого етикету ґрунтуються на етнокультурних традиціях комунікативної практики того чи того народу, спрямовані на дотримання правил національно-специфічної мовленнєвої поведінки, що мають регулятивний характер, відзначаються стійкістю використання.

Мовленнєвий етикет – це система сталих формул спілкування, що визначається суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримання спілкування в бажаній тональності відносно їх соціальних ролей і рольових позицій, відносно один одного, взаємних відносин в офіційних і неофіційних обставинах. Мовленнєвий етикет – це мікросистема національно-специфічних вербальних одиниць, які прийняті й окреслені для

встановлення контактів співрозмовників, підтримання спілкування в бажаній тональності відносно правил мовленнєвої поведінки (правил етикету).

Ми підтримуємо позицію дослідників (А. Богуш, О. Аматыєва, С. Хаджирадева, Ю. Руденко), що мовленнєвий етикет – це система стійких стандартизованих формул спілкування відповідно до соціальних ролей як в офіційній, так і неофіційній ситуаціях.

Під мовленнєвим етикетом дітей молодшого шкільного віку ми розуміємо не тільки сукупність загальнонавчаних вербальних і невербальних засобів увічливості, якими вони мають природно послуговуватися в міжособистісній взаємодії, а й рівень сформованості їхніх внутрішніх моральних спонук до етикетної мовленнєвої поведінки, розуміння значущості етикетних норм і правил спілкування та бажання і вміння користуватися ними в тих чи тих комунікативних ситуаціях.

Розвиток мовленнєвої культури забезпечують передусім уроки мови й літературного читання, що відбито в чинних програмах. Він реалізується через мовленнєву та соціокультурну змістову лінію. Повноцінне формування комунікативних умінь і навичок учнів молодшої школи може здійснюватися за умови інтеграції уроків української мови та літературного читання.

Для формування мовленнєвої культури молодшого школяра обґрунтовано можливість використання літературного читання, визначено його роль, що полягає в стимулюванні учнів зробити мовлення змістовним, правильним, виразним, багатим. Зміст курсу літературного читання охоплює доступні для сприймання молодших школярів твори української та зарубіжної літератур. Твори художньої літератури і усної народної творчості, у тому числі й малі літературні форми (прислів'я, приказки, загадки, скороговки), розглядаються в дослідженні як важливі джерела формування мовленнєвої культури молодшого школяра. У процесі літературного читання учень засвоює усталені норми літературної мови, мовленнєвого етикету, він розуміє доцільність використання засобів художньої виразності в тексті (казці, оповіданні, байці тощо).

У дослідженні розкрито зміст поняття «формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання» як процесу набуття та закріплення ними необхідних знань, умінь і навичок правил культури спілкування, граматичного оформлення мовлення, доречного вживання виражальних засобів мови та формул мовленнєвого етикету на уроках літературного читання.

Водночас незважаючи на широкий спектр досліджуваних напрямів, проблему формування мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання вивчено недостатньо.

Аналіз навчально-методичної літератури, анкетування вчителів засвідчили недостатність і поверховість роботи з формування мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання.

У другому розділі – **«Експериментальна методика формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання»** – визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання; створено лінгводидактичну модель та розроблено методику формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання,

визначено педагогічні умови її реалізації; подано порівняльні результати констатувального й контрольного етапів експерименту.

Критеріями сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи є:

1) когнітивний із показниками: обізнаність із комунікативними якостями мовлення (правильність, точність, виразність та ін.); із мовними та немовними засобами спілкування; із формулами мовленнєвого етикету.

2) комунікативно-продуктивний із показниками: наявність комунікативних якостей мовлення; уміння доречно використовувати мовні і немовні засоби спілкування в спонтанному мовленні; уміння виділяти потрібні формули мовленнєвого етикету в процесі опрацювання літературних творів.

3) комунікативно-креативний із показниками: уміння доцільно висловлювати власну думку (комунікативна доцільність висловлювання); творчо використовувати мовні та немовні форми спілкування; дотримуватися етикетних норм відповідно до ситуації.

На основі визначених критеріїв і показників було схарактеризовано чотири рівні сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання: *високий, достатній, середній і низький*.

Високий рівень. Учень обізнаний із комунікативними якостями мовлення (правильність, точність, виразність та ін.); використовує 85–95% засобів виразності мовлення, що трапляються в тексті; дотримується норм літературної мови під час висловлення думки; обізнаний із мовними та немовними формами спілкування, самостійно добирає їх, доречно і творчо використовує під час спілкування з однолітками та дорослими; дотримується етикетних норм, використовує в процесі опрацювання літературних творів та свідомо вживає їх у спілкуванні відповідно до ситуації.

Достатній рівень. Учень обізнаний із комунікативними якостями мовлення (правильність, точність, виразність та ін.); використовує 70–84 % засобів виразності мовлення, що трапляються в тексті; дотримується норм літературної мови під час висловлення думки; обізнаний із мовними та немовними засобами спілкування; самостійно добирає їх під час читання; обізнаний із формулами мовленнєвого етикету; самостійно використовує найбільш уживані з них під час обговорення літературних творів, дотримується етикетних норм мовлення.

Середній рівень. Учень обізнаний із комунікативними якостями мовлення (правильність, точність, виразність та ін.); використовує 50–69 % засобів виразності мовлення, що трапляються в тексті; припускається помилок у висловлюваннях, порушує норми літературної мови; недостатньо обізнаний із мовними та немовними засобами спілкування; знає найбільш уживані формули мовленнєвого етикету, обмежено використовує їх під час обговорення літературних творів.

Низький рівень. Учень частково обізнаний з комунікативними якостями мовлення (правильність, точність, виразність та ін.); використовує до 49 % засобів виразності мовлення, що трапляються в тексті; його висловлювання не відповідають літературним нормам; він не може розкрити тему й обґрунтувати свою думку; недостатньо обізнаний із мовними та немовними засобами спілкування; знає деякі формули мовленнєвого етикету, але не вживає їх під час обговорення літературних творів без нагадування вчителя.

За результатами констатувального етапу експерименту виявилось, що високого рівня формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання досягли 5,7 % учнів експериментальних класів (ЕК) та 6,4 % учнів контрольних класів (КК); достатнього – 13,0 % учнів ЕК та 11,2 % КК. Більшість учнів мають середній (29,5 % в ЕК та 30,5 % у КК) і низький (51,8 % в ЕК та 51,9 % у КК) рівні формування мовленнєвої культури учнів.

Таким чином, результати констатувального експерименту підтвердили необхідність розроблення методики формування мовленнєвої культури учнів початкової школи у процесі літературного читання.

Зауважимо, що безпосередньо експериментальній роботі передував підготовчий етап, який не відбито в лінгводидактичній моделі. Метою цього етапу було укладання тематичного словника формул мовленнєвого етикету, мовленнєвих штампів, реплік, а також підготовка вчителів ЕК до роботи за розробленою авторською методикою, що здійснювалась на методичному семінарі. Для них було прочитано цикл лекцій за такими темами: «Мета та завдання курсу “Формування культури мовлення учнів початкової школи на уроках літературного читання”»; «Формування в молодших школярів культури спілкування»; «Основні комунікативні ознаки культури мови»; «Ознайомлення учнів початкових класів з формулами мовленнєвого етикету»; «Уплив літературного читання на формування мовленнєвої культури учнів»; «Методика формування навичок культури спілкування в учнів на уроках літературного читання».

На практичних заняттях педагогам пропонували вправи на використання формул мовленнєвого етикету, вербальних і невербальних засобів комунікації в спілкуванні. Активно використовувалися прогностичні ідеї, новаторські пошуки, авторські надбання педагогів. Учителі визначали коло проблем, з якими можуть зіткнутися під час роботи із засвоєння основних правил культури спілкування в процесі опрацювання літературних творів.

З учителями шкіл було проведено такі форми роботи: лекції, бесіди, тестування, дискусії «За круглим столом», семінари з тем «У чому виявляється національно-культурна специфіка мовленнєвого етикету?», «Невербальні засоби українського комунікативного етикету», «Сучасна художня книга в житті дитини». Учителі виступи з міні-доповідями (тези, есе); склали каталоги: «Методична скриня», до якої добирали навчальні посібники, методичну літературу, альбоми з ілюстраціями, репродукції художніх картин; «Літературна скриня» – книги українських, зарубіжних письменників-класиків і сучасних письменників для молодших школярів, збірки українських народних казок і народів світу, хрестоматії з позакласного читання.

Теоретичними засадами експериментального навчання на формувальному етапі стали підходи, принципи й педагогічні умови формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання. Відповідно до цього було створено лінгводидактичну модель, на основі якої розроблено методику формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання, що реалізовувалася в три етапи (когнітивно-репродуктивний, комунікативно-збагачувальний та комунікативно-творчий).

Метою **першого – когнітивно-репродуктивного** – етапу було формування мовленнєвої культури та збагачення мовлення учнів формулами мовленнєвого етикету.

Змістовий аспект передбачав засвоєння учнями правил культури спілкування, збагачення знань новими поняттями, використання формул мовленнєвого етикету, мовленнєвих та немовленнєвих засобів виразності.

На цьому етапі було проведено серію уроків («Мої чарівні слова», «Влучні вирази»). Учням було запропоновано композиційні, перетворювальні (трансформаційні), імітаційно-ігрові вправи («Повтори фразу», «Мій настрій», «Передай почуття») та вправи, що містили зразок лексико-граматичного оформлення висловлювання. З метою закріплення формул мовленнєвого етикету створювалися мовленнєві етюди, проводилися ігри («Скажи по-іншому», «Загублені слова»), під час яких учні навчалися доречно використовувати вербальні і невербальні засоби спілкування. Уроки з літературного читання передбачали читання і розповідання казок, бесіди за змістом прочитаного, відтворення дій героїв, порівняльний опис героїв казок, інсценування уривків, розігрування окремих частин казки, розповідь від першої особи – героя казки. Під час аналізу художніх творів використовували наочність – піктограми.

Для формування вмінь слухати й розуміти мовлення проводили уроки з мультимедійною підтримкою, наприклад, «Аліса вивчає українську мову», а для формування орфоепічних навичок, правильної вимови слів – «Грамотійка та її друзі» й «Тренажер грамотності». Для засвоєння правил культури спілкування використовували навчальні мультфільми «Уроки ввічливості тітоньки Сови».

На першому етапі реалізовувались такі педагогічні умови: комунікативна спрямованість формування культури спілкування; взаємозв'язок мовних і немовних засобів спілкування в процесі літературного читання.

Метою **другого – комунікативно-збагачувального** – етапу було стимулювання культури мовленнєвого спілкування на уроках літературного читання й інтегрованих уроках (українська мова та літературне читання).

Змістовий аспект передбачав подальше засвоєння правил культури спілкування, мовних і немовних засобів спілкування, створення мовленнєвих ситуацій і самостійне використання учнями формул мовленнєвого етикету.

Реалізація завдань другого, комунікативно-збагачувального, етапу навчання здійснювалася на уроках літературного читання та інтегрованих уроках. Провідним засобом навчання були розроблені нами імітаційно-ігрові й творчі вправи, що використовувалися в процесі підготовки учнів до театралізованих ігор, інсценувань тощо. Перша група вправ активізувала механізми наслідування учнями виразності мовлення вчителя («Упізнай за голосом», «Скажи, як я», «Покажи, як я» тощо). Друга група (творчі вправи) була спрямована на вдосконалення вмінь самостійного пошуку та формування навичок застосування учнями засобів виразності («Скажи голосом людини, яка зображена на малюнку», «Покажи, що ти відчуваєш», «Слідкуй за мовленням» тощо). Для стимулювання творчих здібностей, творчої активності учнів використовувати такі види завдань: словесне малювання, графічне ілюстрування, творчий переказ (від імені героя, від автора), читання за ролями, доповнення тексту,

римування, інсценізація, колективне та індивідуальне складання учнями з допомогою класовода казок, лічилок, загадок тощо.

Засобами формування мовленнєвої культури на означеному етапі були твори художньої літератури. Серед методів навчання надавалася перевага частково-пошуковому, проблемному, методу вправ (мовленнєві, ситуативні, асоціативні, творчі вправи та імітаційно-ігрові вправи – «Опиши героя казки», «Слова-приятелі», «Продовж ряд» та ін.); інтерактивним методам навчання, інсценуванню казок і оповідань, проектуванню; а серед прийомів – коментованому малюванню, «поетичній майстерні», словесному малюванню за змістом художнього твору.

З-поміж форм роботи було обрано літературознавчу бесіду, рольові літературні ігри, емпатійні етюди «Мій настрій». Проводились літературні вікторини, показ театрів за змістом казок, прослуховування платівок, перегляд діафільмів.

Цей етап характеризувався посиленням інтеграції між літературною й мовленнєвою діяльністю. Проводились інтегровані заняття з літературного читання та української мови, на яких учні знайомилися з текстами народних казок, оповідань, віршів як українських, так і зарубіжних письменників, училися усвідомлювати ідею та зміст твору, давати характеристику діям головних героїв; збагачували словниковий запас образними виразами, мовними і немовними засобами виразності, формулами мовленнєвого етикету; удосконалювали мовлення.

На цьому етапі реалізовувались такі педагогічні умови: комунікативна спрямованість формування культури спілкування; наявність позитивної мотивації в процесі літературного читання; взаємозв'язок мовних і немовних засобів спілкування в процесі літературного читання; забезпечення міжпредметної інтеграції.

Метою **третього – комунікативно-творчого** – етапу було самостійне використання учнями набутих умінь і навичок мовленнєвої культури.

Змістовий аспект передбачав подальшу активізацію мовлення учнів в ігрових ситуаціях – драматизації, інсценуванні, показах учнями театрів і вистав, іграх за сюжетами казок (літературних творів), літературних ранках, вечорах і святах казки.

На цьому етапі було створено умови для закріплення учнями одержаних знань, удосконалення вмінь та навичок самостійного застосування мовних і немовних засобів спілкування спочатку в емоційно-мовленнєвих етюдах, а потім – в активній мовленнєвій практиці.

Формами роботи, що сприяли реалізації мети цього етапу, були інтегровані уроки, уроки-інсценізації, конкурси, ігри, покази драматизації, театру пантоміми та «живих» тіней, підготовка проектів, міні-презентації.

Під час розігрування театралізованих вистав, драматизації літературних творів учні занурювались у комунікативно-мовленнєве середовище.

На уроках-інсценізаціях учні розігрували ситуації за прочитаним текстом чи епізодом, розкривали авторське ставлення та висловлювали власну оцінку до описаного. На узагальнювальних уроках учні розробляли міні-проекти («Таємниця театру», «Казка стукає у двері», «Поетичний букет»), виконували дослідницьку роботу, пов'язану з доречним використанням вербальних і невербальних засобів спілкування.

Зауважимо, що на третьому етапі реалізовувались усі визначені нами педагогічні умови.

Порівняльні результати рівнів сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання на констатувальному і контрольному етапах педагогічного експерименту подано в табл. 1.

Таблиця 1.

**Рівні сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи
в процесі літературного читання**

Класи	Показники сформованих умінь за рівнями (%)							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
ЕК	5,7	21,2	13,0	29,2	29,5	23,1	51,8	26,5
КК	6,4	11,7	11,2	21,5	30,5	26,2	51,9	40,6

Результати експериментального дослідження засвідчили, що високий і достатній рівні сформованості мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання значно підвищилися в ЕК: кількість учнів з високим рівнем зросла на 15,5 % (з 5,7 % до 21,2 %), з достатнім рівнем – на 16,2 % (з 13,0 % до 29,2 %). Відбулося зменшення кількості учнів із середнім і низьким рівнями після експериментального навчання: на 6,4 % (23,1 % проти 29,5 %) і на 25,3 % (26,5 % проти 51,8 %) відповідно.

У КК 11,7 % учнів досягли високого рівня (на констатувальному етапі цей показник становив 6,4 %); 21,5 % – достатнього проти 11,2 % на констатувальному етапі. У більшості учнів КК було зафіксовано середній 26,2 % (30,5 % до навчання) та низький 40,6 % (51,9 % до навчання) рівні розвитку сформованості мовленнєвої культури. Це свідчить про ефективність запропонованої методики навчання й доцільність її застосування.

Достовірність результатів було перевірено за критерієм χ^2 (Chi-Square) Пірсона, що підтвердило гіпотезу наукового дослідження.

У **висновках** подано результати дослідження.

Наукове дослідження було спрямоване на створення лінгводидактичної моделі, на основі якої розроблено й науково обґрунтовано методику формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання; визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність методики та шляхи впровадження її в навчально-виховний процес.

1. Мовленнєву культуру необхідно розглядати в контексті культури особистості, що передбачає не тільки наслідування норм, але й уміння свідомо вибирати найбільш доцільні варіанти мовленнєвої поведінки (точні в смисловому відношенні, стилістично доречні, виразні), знаходити адекватну щодо ситуації нову мовленнєву форму, а також цілеспрямовано й майстерно використовувати мовно-виражальні засоби і формули мовленнєвого етикету залежно від мети й обставини спілкування.

2. Культура спілкування – багатокомпонентне утворення, що ґрунтується на відповідних знаннях, уміннях, навичках, системі моральних цінностей і дозволяє реалізувати комунікативну взаємодію з урахуванням етико-психологічних принципів та норм в конкретному суспільстві й конкретних ситуаціях; це набуті людиною знання, уміння та навички спілкування, які створені, прийняті суспільством та реалізуються в ньому, віддзеркалюючи комунікативні традиції певного етносу.

Культура спілкування молодших школярів розглядається як інтегроване поняття, що включає соціально-моральні норми поведінки і культури мовлення. Структура культури мовленнєвого спілкування молодшого школяра складається з правильності мовлення, комунікативної доцільності та інших якостей мовлення (точності, виразності), що реалізуються в мовних і немовних засобах спілкування та формулах мовленнєвого етикету.

3. Мовленнєвий етикет – це система сталих формул спілкування, що визначається суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників. Під мовленнєвим етикетом дітей молодшого шкільного віку ми розуміємо не тільки сукупність загальноживаних вербальних і невербальних засобів увічливості, якими вони мають природно послуговуватися в міжособистісній взаємодії, а й рівень сформованості їхніх внутрішніх моральних спонук до етикетної мовленнєвої поведінки, розуміння значущості етикетних норм і правил спілкування та бажання і вміння користуватися ними в тих чи тих комунікативних ситуаціях.

4. У дослідженні розкрито зміст поняття «формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання» як процесу набуття та закріплення необхідних знань, умінь і навичок правил культури спілкування, виражальних засобів мови та формул мовленнєвого етикету на уроках літературного читання.

Роль літературного читання полягає в наданні зразків якісного мовлення та стимулюванні учнів зробити власне мовлення змістовним, правильним, виразним, багатим, що є важливою джерельною базою методики формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання.

5. Оцінка рівнів сформованості мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання визначалася за такими критеріями з показниками: *когнітивний* (показники: обізнаність із комунікативними якостями мовлення (правильність, точність, виразність); із мовними та немовними засобами спілкування; із формулами мовленнєвого етикету); *комунікативно-продуктивний* (показники: наявність комунікативних якостей мовлення; уміння доречно використовувати мовні і немовні засоби спілкування в спонтанному мовленні; уміння виділяти потрібні формули мовленнєвого етикету в процесі опрацювання літературних творів); *комунікативно-креативний* (показники: уміння доцільно висловлювати власну думку (комунікативна доцільність висловлювання); творчо використовувати мовні та немовні форми спілкування; дотримуватися етикетних норм відповідно до ситуації).

Означені критерії і показники було покладено в основу характеристики рівнів сформованості мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання: високий, достатній, середній, низький. До кожного критерію та показника

було дібрано серію діагностичних завдань, спрямованих на виявлення рівнів розвитку вмінь. Як з'ясувалось на констатувальному етапі дослідження, високий рівень сформованості мовленнєвої культури учнів в процесі літературного читання було виявлено в 5,7 % ЕК та 6,4 % КК, достатній – 13,0 % ЕК та 11,2 % КК, середній – 29,5 % учнів ЕК та 30,5 % КК, низький – 51,8 % учнів ЕК та 51,9 % КК.

6. Педагогічними умовами ефективного формування мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання було детерміновано: комунікативне спрямування формування культури спілкування; взаємозв'язок мовних і немовних засобів спілкування в процесі літературного читання; наявність позитивної мотивації в процесі літературного читання; забезпечення міжпредметної інтеграції з метою занурення учнів в активну навчально-мовленнєву діяльність.

7. У дослідженні було побудовано лінгводидактичну модель, розроблено й апробовано методику формування мовленнєвої культури молодших школярів в процесі літературного читання, яка передбачала три етапи: когнітивно-репродуктивний, комунікативно-збагачувальний та комунікативно-творчий. Метою першого (когнітивно-репродуктивного) етапу було формування мовленнєвої культури та збагачення мовлення учнів формулами мовленнєвого етикету. Метою другого (комунікативно-збагачувального) етапу було стимулювання культури мовленнєвого спілкування на уроках літературного читання й інтегрованих уроках (українська мова та літературне читання). Метою третього (комунікативно-творчого) етапу було самостійне використання учнями набутих умінь і навичок мовленнєвої культури.

8. За результатами прикінцевого етапу дослідження, учні ЕК досягли значних позитивних зрушень рівнів сформованості культури мовлення в процесі літературного читання. Високий рівень виявили 21,2 % учнів (було 5,7 %); достатній – 29,2 % учнів (було 13,0 %); зменшилася кількість тих, хто перебував на середньому рівні 23,1 % (було 29,5 %) і низькому 26,5 % (було 51,8 %). Відбулися певні зміни і в рівнях формування культури мовлення учнів КК, проте вони не були такими результативними: більшість школярів залишилася на низькому (40,6%) та середньому (26,2 %) рівнях (було відповідно 51,9 % та 30,5 %), високого рівня досягли тільки 11,7 % учнів проти 6,4 % на констатувальному етапі.

Таким чином, було досягнуто мету наукового дослідження й підтверджено положення висунутої гіпотези.

Авторська методика формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання може бути використана для подальших теоретичних досліджень, у підготовці підручників, методичних посібників та в практичній роботі вчителів початкової школи.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективу дослідження вбачаємо у формуванні готовності студентів випускних курсів спеціальності “Початкова освіта” до формування мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Копелюк С. Полікультурне виховання молодших школярів в умовах Карпатського поліетнічного середовища / С. Копелюк // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ, 2011. – № 6–7. – С. 190–192.

2. Копелюк С. Проблема полікультурного виховання в молодшому шкільному віці / С. Копелюк // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 37. – Миколаїв : МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2012. – С. 210–213.

3. Копелюк С. Формування культури мовленнєвого спілкування учнів початкової школи засобами новітніх технологій / С. Копелюк // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 2 (49). – Миколаїв : МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2015. – С. 93–97.

4. Копелюк С. Формування комунікативної компетентності учнів початкової школи на уроках літературного читання / С. Копелюк // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ, 2015. – № 12–13. – С. 163–165.

5. Копелюк С. Концептуальні засади формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання / С. Копелюк // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. Вип. 766. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 164–170.

6. Копелюк С. Теорія і технологія формування дитини-читача / Копелюк С. В. / Програма спецкурсу з методики позакласного читання в початковій школі. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2010. – 12 с.

7. Копелюк С. Розвиток мовленнєвої творчості шестирічних учнів в процесі літературного читання / С. Копелюк // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Миколаїв, 2015. – С. 64–68.

8. Копелюк С. Мовленнєвий розвиток учнів початкової школи в умовах полікультурного середовища / Н. Луцан, С. Копелюк // Scientific Journal «ScienceRise». – X., 2015. – № 6/1(11). – С. 71–75.

9. Kopoluk S. Forming of culture of speech of junior schoolchildren is in the process of literary reading / S.V. Kopoluk // International scientific periodical journal «The uniti of science» : Vienna, Austria, 2015. – S. 50–52.

10. Копелюк С. Формування мовленнєвого етикету учнів початкової школи / С.Копелюк // Zbior raportow naukowych. – Gransk, 2015 – S. 88–92.

АНОТАЦІЯ

Вербещук С.В. Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Херсонський державний університет Міністерства освіти і науки України. – Херсон, 2016.

Дисертацію присвячено актуальній проблемі формування мовленнєвої культури молодших школярів. На основі аналізу наукових праць конкретизовано

зміст поняття «мовленнєва культура», науково обґрунтовано сутність і структуру поняття «мовленнєва культура учнів початкової школи в процесі літературного читання»; з'ясовано теоретичні положення наукового пошуку, спираючись на які визначено педагогічні умови сформованості мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання, (комунікативне спрямування формування культури спілкування; взаємозв'язок мовних і немовних засобів спілкування у процесі літературного читання; наявність позитивної мотивації в процесі літературного читання; забезпечення міжпредметної інтеграції). Обґрунтовано етапи експериментально-дослідного навчання, розроблено критерії й схарактеризовано рівні (високий, достатній, середній і низький) сформованості мовленнєвої культури молодших школярів. Розроблено модель й експериментально перевірено методику формування мовленнєвої культури молодших школярів у процесі літературного читання.

Результати експериментального навчання підтвердили достовірність висунутої гіпотези, а також довели ефективність запропонованої методики.

Ключові слова: культура мовлення, мовленнєва культура, спілкування, педагогічні умови, учні початкової школи, літературне читання, мовні та немовні засоби спілкування, мовленнєвий етикет, інтегровані уроки.

АННОТАЦІЯ

Вербещук С.В. Формирование речевой культуры учащихся начальных классов в процессе литературного чтения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Херсонский государственный университет Министерства науки и образования Украины. – Херсон, 2016.

Диссертация посвящена методике формирования речевой культуры учащихся начальных классов в процессе литературного чтения.

Во введении обоснована актуальность, тема, цель, объект, предмет, гипотеза исследования, определены этапы и структура работы, ее научная новизна и практическая значимость.

В первом разделе раскрыта сущность и структура понятия «формирование речевой культуры учащихся начальных классов в процессе литературного чтения», уточнено содержание понятия «речевая культура».

Определено, что речевая культура – это соблюдение устоявшихся языковых норм в устной и письменной литературной речи, а также сознательное, целенаправленное, мастерское использование выразительно-изобразительных средств и формул речевого этикета с учетом цели и обстоятельств общения.

Под понятием «культура общения» подразумевается часть культуры, которая выражается главным образом в речи, обеспечивается знанием системы моральных ценностей и соответствующими умениями и навыками, позволяющими реализовать коммуникативное взаимодействие с учетом этико-психологических принципов и норм в конкретном обществе и конкретных ситуациях.

Культура общения младших школьников рассматривается как интегрированное понятие, включающее социально-нравственные нормы поведения и культуры речи.

Структура культуры речевого общения младшего школьника состоит из правильности речи, коммуникативной целесообразности и других качеств речи (точности, выразительности), реализуемых в языковых и неязыковых средствах общения и формулах речевого этикета.

Обоснована возможность использования литературного чтения для формирования речевой культуры младшего школьника.

Роль литературного чтения заключается в предоставлении образцов качественного изложения и стимулировании учащихся сделать собственное высказывание содержательным, правильным, выразительным, богатым, что является важной ключевой базой методики формирования речевой культуры учащихся начальной школы в процессе литературного чтения.

В исследовании раскрыто содержание понятия «формирование речевой культуры учащихся начальной школы в процессе литературного чтения» как процесса получения и закрепления необходимых знаний, умений и навыков правил культуры общения, выразительных средств языка и формул речевого этикета на уроках литературного чтения.

В ходе научного исследования были определены критерии и показатели уровней сформированности речевой культуры младших школьников в процессе литературного чтения: когнитивный (показатели: осведомленность о коммуникативных качествах речи (правильность, точность, выразительность и др.), о языковых и неязыковых средствах общения; знание формул речевого этикета); коммуникативно-продуктивный (показатели: наличие коммуникативных качеств речи, умение уместно использовать речевые и неречевые средства общения в спонтанной речи, умение выделять нужные формулы речевого этикета в процессе обработки литературных произведений); коммуникативно-креативный (показатели: умение целесообразно выражать собственное мнение (коммуникативная целесообразность высказывания), творчески использовать речевые и неречевые формы общения; соблюдать этикетные нормы в соответствии с ситуацией).

По результатам констатирующего этапа эксперимента выяснилось, что высокий уровень сформированной речевой культуры учащихся в процессе литературного чтения был обнаружен у 5,7 % ЭК и 6,4 % КК, достаточный – 13,0 % ЭК и 11,2 % КК, средний – у 29,5 % учащихся ЭК и 30,5 % КК, низкий – у 51,8 % учащихся ЭК и 51,9 % КК.

Теоретически обоснованы и экспериментально апробированы педагогические условия формирования речевой культуры учащихся начальных классов в процессе литературного чтения (коммуникативная направленность формирования культуры общения; взаимосвязь языковых и неязыковых средств общения в процессе литературного чтения, наличие положительной мотивации в процессе литературного чтения, обеспечение межпредметной интеграции). Разработана экспериментальная модель и методика формирования речевой культуры учащихся начальных классов в процессе литературного чтения, которая реализовывалась поэтапно (когнитивно-репродуктивный, коммуникативно-обогащающий и коммуникативно-творческий этапы). Целью первого, когнитивно-репродуктивного, этапа было формирование речевой культуры и обогащение речи учащихся формулами речевого этикета. Целью второго, коммуникативно-обогащающего,

этапа было стимулирование культуры речевого общения на уроках родного языка и литературного чтения. Третий, коммуникативно-творческий, этап предусматривал самостоятельное использование учащимися приобретенных умений и навыков речевой культуры.

Результаты экспериментального обучения подтвердили эффективность предложенной методики формирования речевой культуры учащихся начальных классов в процессе литературного чтения.

Ключевые слова: культура речи, речевая культура, общение, педагогические условия, ученики начальных классов, литературное чтение, языковые и неязыковые средства общения, речевой этикет, интегрированные уроки.

ANNOTATION

Verbeschuk SV Formation of speech culture the elementary school students in the literary reading process. – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Pedagogical Sciences, specialty 13.00.02 – theory and methods of teaching (Ukrainian language). – Kherson State University, Ministry of Education of Ukraine. – Kherson2016.

The thesis is devoted to the issue of formation the speech culture of elementary school children. Based on the analysis of scientific papers elaborated the concept of "language culture" research the essence and structure of the concept of "speech culture of elementary school students in the literary reading"; clarified theoretical principles of scientific inquiry, based on defined pedagogical conditions of formation of speech culture of elementary school children in the literary reading (communicative direction creating a culture of communication, the relationship of language and non-verbal means of communication in the readings, the presence of positive motivation in the literature reading, ensuring integration between the subject). The stages of experimental research studies, the criteria and points level (high, sufficient, medium and low) formation of speech culture of elementary school children are grounded. The model and experimentally tested method of formation of speech culture of elementary school children in the process of literary reading.

The results of the pilot study confirmed the authenticity of the hypothesis and proved the effectiveness of the proposed method.

Key words: speech culture, language culture, communication, pedagogical conditions, students of primary school literary reading, language and non-verbal communications, speech etiquette, integrated lessons.

Підписано до друку 09.02.2016 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 28.

Віддруковано з готових оригінал-макетів в ТОВ “Айлант”
Свідоцтво про реєстрацію ХС №1 від 20.08.2000 р.
73000, м. Херсон, пров. Пугачова, 5/20
тел.: 49-33-48.